

Kiss László

Decsy Sámuel (1742–1816) az orvosi nyelvújítás programadója

A II. József halálával lezárult felvilágosult abszolútizmust követő felvilágosult rendiség programjában jelentős helyet kapott a nemzeti nyelv és irodalom ügye (Kosáry 1988: 211). A „kalapos király” rendeleteinek visszavonásával visszaállt az 1780 előtti állapot. Megszűnt a német hivatalos és oktatási nyelv követelménye; a közép- és felsőoktatásban újra a latin lett a tanítási nyelv. Ezt a változást a hagyományos szemléletű nemesesség üdvözölte. Ők az évszázadok óta a vármegyei gyűléseken, jegyzőkönyvekben használt latint a rendi jogok velejárójának tekintették. A felvilágosult nemesek és az értelmiség azonban nem örült a latinhoz való visszatérésnek. „Ha a deák nyelvet vesszük elő, úgy örökösen bezárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat” – írta a tanfelügyelői állásából éppen elbocsátott Kazinczy Ferenc egy 1790 márciusában keltezett levelében (Váczy 1891: 45).

Kazinczy magánvéleményével cseng össze a pár hónappal később megjelent *Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott Magyar Nyelv*¹ című röpirat szerzőjének, Decsy Sámuelnek a véleménye. Röpirata 1790. szeptember 8-án keltezett előszavában így ír: „A hol idegen nyelven taníttatnak a tudományok, lehetetlen ottan azoknak, és a szép s hasznos mesterségeknek illendőképben virágnani, és leg-jobb természeti talentumok-is örökkévaló míveletlenségben maradnak ottan.”

E könyv terjedelmű röpirat a felvilágosult rendi program nemzeti nyelvi célkitűzéseinek legjellemzőbb kifejtése (Kosáry 1988: 212). Az értelmiségi, orvosi voltára büszke szerző – röpirata címlapján (*1. ábra*) is szerepel neve előtt a doktorra utaló *D.* betű – saját tapasztalatok alapján fogalmazza meg a *Pannóniai Féniksz* előszavában, hogy az „Európai virágzó birodalmak [...] mostani boldogságokat egyedül nemzeti nyelvek serény művelésének köszönhetik.” Decsy Sámuel 1742-ben Rimaszombatban (ma: Rimavská Sobota, Szlovákia) született. Hazai református kollégium-

mokban (Pozsony, Sárospatak) tanult; német (Frankfurt, Berlin) és németalföldi (Utrecht) egyetemeken szerezte meg filozófiai és orvosi doktorátusát. Az 1777-es diplomaszerezését követő évek „hiatus biographicus”-át a helyileg illetékes zólyomradványi levéltárban sikerült mérsékelnem. A latin nyelvű okmányokat összevetve a később a *Magyar Kurir* hasábjain itt-ott felbukkanó életrajzi utalásokkal, megállapítható, hogy Decsy 1781 és 1785 közt szülővárosában magánorvosként működött (Kiss 1992: 368). A biztos fizetéssel járó hivatalos megyei „fizikusi” állás elnyeréséhez a külhonban, Utrechtben szerzett orvosi oklevelet az akkor már Budán működő magyar orvosi karon honosíttatnia (nosztrifikáltatnia) kellett volna. Oklevelét azonban Decsy még hazatérése előtt, a porosz seregben végzett, 15 hónapnyi működése során elvesztette. A honosítást sürgető hivatal elől Decsy valószínűleg 1785/86 telén Bécsbe költözött. Bécsben megpróbált írásból majd később, 1793-tól újságírásból megélni. 1790-ben a *Pannónia Féniksz* kiadása idején neve már ismert a magyar nyelvű könyveket kedvelők körében. 1788 végén Bécsben jelent meg kétkötetes *Osmanografia, az az a Török Birodalom [...] summás leírása* című munkája. A könyv gyorsan fogyott, így az I. és II. rész, az 1789 őszére elkészült harmadik résszel együtt, második kiadásban is megjelent (*2. ábra*). Az ilyen rövid időn belül szükségessé vált második kiadás a XVIII. század végén szokatlanul nagy sikert jelentett (Szilágyi 1991: 265).

Miben rejlett a siker titka? Az egyik a jó időzítés lehetett. Ekkor zajlik ugyanis az utolsó magyar/osztrák-török háború. Ez tulajdonképpen orosz-török háború volt, II. József mint az oroszok szövetségese volt kénytelen hadba szállni (Molitor 1987: 339). A balkáni hadszíntérről érkező hírek, amelyeket az 1789. július 7-én induló *Hadi és más Nevezetes Tudósítások* című bécsi magyar lap közölt, felkeltették az érdeklődést a törökök iránt. Ezt a kíváncsiságot akarta kielégíteni Decsy, amikor hozzáfogott a „török Statistica” megírásához. Tisz-

1. A tanulmányban szereplő címetek és idézetek az eredeti helyesírás szerint közlöm.

tában van munkája fontosságával: „[...] még eddig egyetlen egy Író sem találtatott, a ki mind azokat, mellyek a Török Birodalom természeti, erköltsi, polgári és hadi állapotjának ismeretére szükséges képen meg-kivántatnak, rendel elő-atta...” – írja az *Osmanografia* első részének „Elő-járó beszédjé”-ben.

Az adatközlésen túl Decsy tisztában van a közlés nyelvének fontosságával is. „A hadi dolgoknak le-írásában elő-forduló Frantziáktól költsönözött szókat, a hol lehetett fordítottam; a hol pedig nyelvünknek mostani szüksége nem engedte a német Iróknak ditséretes szokását akarván én is követni, hasznosabbnak tartottam azokat keves világosítással magok valóságában meg-hagyni, mint-sem fattyú költeményeim által meg-homályosítani.”

A 2. kiadásnak előszavában ismét csak utal a könyv (többek között) „nyelvészeti” hasznára: „Reménylem, hogy a nemes Haza tsekély igyekezetemet és méltóságos nyelvünknek tsinosításában való szorgalmatosságomat kegyes tekintettel

fogja szemlélni, és jóteszése által engemet több illy hasznos munkáknak írására fel-serkenteni.” Jól látja azonban Decsy azt is, hogy a magyar nyelv igazi fellendüléséhez, további magyar nyelvű könyvek kiadásához fontos lesz a főnemesség hozzájárulása is. Erre utal előszava folytatásában:

„Vajha azok-is, kiket a szerentse sok földi jókkal, világi nagy tekintettel, és méltóságos hivatalokkal meg-áldott, buzgóbb indulattal viseltetnének ditsőséges nyelvünknek elő-mozdításához, és vajha azoknak erőtlenségét, kik a magyar Apollónak oltárán nyomorult pennájoknál egyébbel nem-áldozhatnak, ottan-ottan segítenék. Így reménylhetnénk azt, hogy immár haldoklani kezdett nyelvünk újabb életre kapna, és tíz s húsz esztendőknél el-folyása után olly tökéletességre menne, hogy annak édességét még az idegen ajakak is kívánva-kivánnák.”

Decsynek a főúri pártolókhoz címzett sorai közül ismét csak saját sorsa köszön vissza. Amikor gróf Széchényi Ferenc a kölcsönzött pénz visszaadását sürgeti, ez sóhaj folyik ki

PANNÓNIAI FÉNIXSZ

avagy

HAMVÁBÓL FEL-TÁMADOTT
MAGYAR NYELV

MELLYET
IRT

D. DECSY SAMUEL.

E' Könyvnek az ára 1. forint.

B É T S B E N

Nyomtatott Nemes TRATTNER JÁNOS
TAMÁS Könyv-nyomató Műhelyében

MDCCXC.

1. ábra

OSMANOGRAFIA,

az az:

A' TÖRÖK BIRODALOM'

Természeti, erköltsi, egy-házi, polgári, 's hadi állapotjának, és a' Magyar Királyok ellen vívelt nevezetesebb hadakozásainak summas le-írása.

DECSY SAMUEL,

FILOF. és MEDIC. DOCT. és AZ OD. FRANK-
FURTI KIR. TUDÓS TÁRSASÁGNAK TAGJA
által.

E L S Ö R É S Z.

Második, és imitt amott meg-jobbított ki-adás.

B É T S B E N.

Nyomtatott Nemes KURZBECK JOSEF Ts.K.
Könyv-nyomató és Könyv-áros betűivel.

MDCCCLXXXIX.

2. ábra

„nyomorult pennájából”: „Míg élek mindenkor bánom, hogy nemzeti nyelvünknek előmenetelért tsak pennát is fogtam kezembe [...]” (Decsy 1793: 310).

Visszakanyarodva az *Osmanografia* előszavaiból idézett vallomásokhoz látható, hogy Decsy nem volt szemellenzós „purista”. Nem kívánta minden áron „megtisztítani” a magyar nyelvet az idegen, elsősorban franciából és németből átvett szavaktól. Ennek ellenére gyakran kényszerült arra, hogy új szavakat is alkosson. Ezek azonban egyáltalán nem „fattyú költemények”! Decsy *Osmanografiájának* „a nyelvújítás szempontjából fölötte figyelemreméltó szókészletére” már 1911-ben felhívta a figyelmet a későbbi kitűnő szegedi nyelvészünk (Csefkó 1911: 463). Csefkó rámutatott, hogy a Szily Kálmán által 1902 és 1908 között kiadott *A magyar nyelvújítás szótára I., II.* (NyÚSz.) mindössze öt új szót talált Decsy háromkötetes munkájában, jómaga viszont nyolcvan. Egyetérthetünk Csefkóval, még ha további korabeli források feldolgozásával ki is derül egy-egy szóról, hogy nem Decsy használta először, akkor is marad elég szóanyag Decsy „nyelvújítói” munkássága bizonyítására.

Az említett írások is felhívják a figyelmet arra, hogy doktorunk érdemei a II. József németesítő igyekezete után a „hamvából feltámadott Magyar Nyelv” érdekében nem szűkíthetők le legismertebb munkájára. Kétségtelenül a *Pannóniai Féniksz* a legismertebb, méltó párja a Bessenyei György által ugyancsak 1790-ben kiadott *Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék* című röpiratnak.

A magyar nyelvű tudományos irodalom fejlődésének legnagyobb akadálya a magyar nyelv szegénysége volt (Alszegehy, é. n.: 496). E szegénységet mérsékeltek a fordítások, illetve a nyelvújítás. Az új szavakat teremtők azonban – idézi Alszegehy (é. n.: 498) Barczafalvi Szabó Dávidot – tudták, hogy „az illetén magunktól való szótalálások igen kevésé pallérozhatják ki nyelvünket [...] míg valamely Tudós Társaság össze nem áll [...]”

Egy ilyen, francia mintát követő „Magyar Tudós Társaság vagy Nemzeti Tudós Társaság” felállítását sürgeti Decsy is röpiratában. A Richelieu francia bíboros által 1635-ben alapított Francia Akadémiától eltérően azonban Decsy nemcsak a nyelv „mívelését” hanem a „magyar tudományok gyarapítását” is a Társaság feladatai közé sorolja. Ezért a Tudós Társaságban négy „rend” (classis), jelesül „filozófia, filológia, matematika és fizika classis” működne (Decsy 1790: 147). A *Magyar Orvosi Nyelv* olvasói számára érdekes lehet Decsy elképzelése, miszerint: „A Physica Classis mivellye a Természeti historiának minden részét, a Természeti- és Orvosi Tudományt, és mind azt, a mi az Oeconomica, az az Gazdálkodásra tartozik” (Decsy 1790: 148). A tudományok mívelése mellett a Társaság feladata lenne – folytatja ajánlását Decsy – „a magyar nyelvnek tsinosítása, bővítése, új szóknak találása, meg-határozása, közönségessé-tétele” fordítással, illetve magyar nyelvű munkák írásával. A Társaság venné át a „könyvvizsgálás” (cenzúra)

terhét is, mert „valameddig papok lesznek a könyv-visgálók, soha addig semmi reménységünk nintsen, nem-is lehet, a magyar tudomány épületéhez” (Decsy 1790: 206). E kritikus megjegyzés talán magyarázat arra is, hogy a protestáns Decsy miért nem itthon, a már 1770-től létező nagyszombati orvosi karon végezte orvosi tanulmányait.

„Vajha foganatos lehetne nyelvünk mellett való hazafiúi buzgóságom!” – sóhajt fel Decsy a *Nemes két Magyar hazához* intézett előszavában. A foganatosáshoz szükséges és 1790 vége felé kedvezőnek mutakozó haladó törekvések azonban hamar „hullámvölgybe” kerülnek. A francia forradalom újabb, radikálisabb szakaszától megrettenő magyar nemeség hátrálni kezd és kompromisszumot köt a bécsi udvarral (Kosáry 1988: 211). Így Decsy tervét a nyelvművelő Magyar Tudós Társaság felállításáról – a magyar felvilágosodás többi kezdeményezésével együtt – majd a romantika kora valósítja meg (Sötér 1975: 12).

„LAKAT VAN SZÁJOKON S PENNÁJOKON” (DECSY 1798: 741) Decsy lelkesedése és elkötelezettsége a magyar nyelv iránt nem szűnik meg a *Pannóniai Féniksz* kiadásával. Az említett „hullámvölgy” felé süllyedés 1792-ben I. Ferenc trónra léptével felgyorsul. Ferenc feleleveníti a korábbi, merev uralkodási rendszert, visszaállítja a rendőr minisztériumot, és egyre szigorúbbá válik a cenzúra. Ez utóbbinak lesz áldozata 1793 elején a bécsi *Magyar Kurír* szerkesztője, Szacsavay László. A helyére pályázók közül az életkorára és higgadtságára hivatkozó Decsy tűnt a legelfogadhatóbbnak a hatalom számára. Az 51 éves Decsy azt ígéri, hogy meg fogja tudni ítélni, mit lehet közölni az újságban az állam kára és biztonságának veszélyeztetése nélkül (Kóka 1979: 151).

Itt hívnám fel figyelmet arra, hogy az orvosból lett újságíró, szerkesztő Decsy eredeti hivatására támaszkodott újságírói „ars poétikája” felállításakor. Az *Osmanografia III.* részében az éppen zajló osztrák–török háborúra vonatkozóan ezt írja 1789-ben: „Ha tehetségemben állana, szeretném a jelenvaló háborúnak folyását le-festeni [...]. De miként fogjak ehhez, nem-tudom, én magam jelen nem voltam a Mársnak piatzán, és ha jelen lettem volna-is [...] nem tapasztalhattam volna tulajdon szememmel minden történeteket. Az újság-íróknak sem lehet mindenkor, s mindenben hitelt adni, [...] ha megakarnák is az igazságot írni, nem lehet, lakat van szájakon és pennájokon [...]. A bölts orvos a leg-veszedelmesebb nyavalyát-is szépíti a beteg előtt, kiváltképpen az olyan előtt, a ki nem örömet akarna férjétől, feleségétől, gyermekeitől, barátitól s rokonitól meg-válni, a ki szeretné tovább-is a világ gyönyörűségeinek édességét kóstolgatni. A jó orvos a legkésőbb orvosságot-is édesíti a kényes iz-ézésű beteg előtt, hogy annyival jobban rá-vehesse őt annak italára, s nyavalyájának el-űzésére” (Decsy 1789: 741–742).

A magyar sajtótörténet többnyire csak kritikus szavakat talál a felvilágosodás eszméinek terjesztésével, a politikai újságírás és satíra meghonosításával maradandót alkotott Szacsavay

helyére lépő Decsy értékeléséhez (Kókay 1979: 151). Kókay szerint Decsy mint szerkesztő nem a *Pannoniai Féniksz* nyomán haladt, nem folytatja annak kritikus hangvételét. Az akkoriban már igen idősek számító, családát alapító Decsy „higgadtságát” emberileg meg lehet érteni: a biztos fizetésű szerkesztői állás végre függetleníti őt a pártfogók jóindulatától és alkalmat teremt szerény tudományos bújárkodásra is. Ennek gyümölcse az újság mellékleteként három éven át kiadott *Magyar Almanak*, amely tisztai címtárával értékes forrása – többek közt – az orvosi archontológiának is (Kiss 1991/1992: 137). Az „elszürkült és érdektelenné vált” (Kókay 1979: 155) újság és Decsy védelmében azért szögezzük le: az orvosból lett szerkesztőnek köszönhetjük a századforduló táján beinduló himlő elleni védőoltás (vakcináció) híreiből összeállítható krónikát. E rövid hírek, illetve az orvos szerzők – elsősorban Sándorfi József – egészségnevelő írásai hozzájárultak a tehénhimlővel való oltás elfogadásához (Kiss 1991: 122).

Decsy *Magyar Kurirja* tudatosan próbálta meg mérsékelni a magyar(országi) orvosi szaklap hiányát, felismerve, hogy „óh, fájdalom, orvosi újság nélkül, talán egyedül tsak a mi Hazánk szenved” (*Magyar Kurir* 1801/32: 512). Az kétségtelen, hogy Decsy szerkesztése alatt a *Magyar Kurir* vesztett népszerűségéből, előfizetőinek száma csökkent. Ugyanakkor újságírói, szerkesztői rátermettségét bizonyítja, hogy Decsy a kemény cenzúra, a jakobinus mozgalom majd a napóleoni háborúk okozta nehézségek ellenére, 1816-ban bekövetkezett haláláig, életben tudta tartani a *Magyar Kurirt* – 1798-tól Pánczél Dániel a szerkesztőtársa. A *Pannóniai Fénikszben* a szakmai (orvosi) nyelvújítás részletes programját kidolgozó Decsy a *Magyar Kurirban* is hű maradt az e programban lefektetett elvekhez (Kapronczay 2013: 102).

Decsy Sámuel életművével jelentősen hozzájárult a magyar nyelv s ezen belül az orvosi szaknyelv fejlődéséhez. Kortársai ezt felismerték. Belicz József, nagygeresdi evangélikus rektor 1798. március 20-án *Molnár Borbála Asszonyhoz versekben írott levelében* ezt írja (megjelent a *Magyar Kurir* „toldalékként”): „S nyelvünkben mi betsi, megmutogatta Decsy.”

Az orvosdoktorból lett újságíró és szerkesztő életműve számos érdekes tanulsággal szolgál a jelenkornak.

IRODALOM

- Alszegehy Zsolt (é. n.) A könyv és olvasója. In: Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. IV. kötet. *Barokk és felvilágosodás*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat. 486–516.
- Csefkó Gyula 1911. Decsy Osmanografiája és a NyÚSz. *Magyar Nyelvőr* 463–400.
- Decsy Sámuel 1788. *Osmanografia, az az: a Török Birodalom Természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának... summás le-írása*. I. Bécs: Kurtzboeck. (sic!)
- Decsy Sámuel 1788. *Osmanografia, az az: a Török Birodalom Természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának... summás leírása*. II. Bécs: Kurtzboeck. (sic!)
- Decsy Sámuel 1789. *Osmanografia, az az: a török birodalom természeti, erköltsi, egyházi, polgári s hadi állapotjának... summás le-írása*. III. Bécs: Kurtzboeck.
- Decsy Sámuel 1790. *Pannoniai Féniksz avagy hamvából fel-támadott Magyar Nyelv*. Bécs: Trattner.
- Decsy Sámuel 1793. *Levele Gróf Széchenyi Ferenchez* 1793. dec. 6. közli Valjavec Frigyes 1934. *Irodalomtörténeti Közlemények* 3: 310–312.
- Kapronczay Károly 2013. Magyar orvosi nyelv a XVIII. században. *Magyar Orvosi Nyelv* XIII/2: 101–103.
- Kiss László 1991. Decsy Sámuel és a Magyar Kurir egészségnevelő szerepe a vakcináció meghonosodásában. *Egészségnevelés* 32/3: 117–85.
- Kiss László 1991/1992. Magyar Orvosi Névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. *Orvostörténeti Közlemények* 133–134: 137–147.
- Kiss László 1992. Kísérlet Decsy Sámuel „hiatus biographicus”-ának csökkentésére. *Orvosi Hetilap* 133/6: 367–369.
- Kosáry Domokos 1988. A felvilágosult rendiség oktatásügyi törekvései. In: Horváth Márton (főszerk.): *A magyar nevelés története* I. Budapest: Tankönyvkiadó. 211–219.
- Kókay György 1979. A magyar sajtó a nemesi mozgalom és a jakobinus szervezkedés idején. In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története* I. 1705–1848. Budapest: Akadémiai Kiadó. 120–167.
- Molitor Ferenc 1987. *II. József a császári Don Quijote*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Sóter István 1975. *A sas és serleg. Akadémiai arcképek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi Márton 1991. Adalékok Decsy Sámuel Osmanográfiájának kiadástörténetéhez. *Magyar Könyvszemle* 107/3: 264–266.
- Váczy János 1891. *Kazinczy Ferenc levelezése* II. Budapest.

„A magyar nyelv a legrégebb és legdicsőségesebb emlékműve nemzeti önállóságunknak és szellemi függetlenségünknek.”

Nemesánszky Elemér
MONy 2003, 2.